

GELENEKLERDEN KALINTILAR: BAŞLIK, BERDEL, KIZ-KAÇIRMA, KUMA VE AMCA-KIZI EVLİLİĞİ

Prof. Dr. Bozkurt GÜVENÇ(*)

"Mores make everything right"
(Töreler herşeyi doğru kılar)
-İngiliz Atasözü

Kavramsal Çerçeve: Gelenekler ve Kalıntılar

Bu seminerde bana verilen konunun tema'sı "Geleneklerden kalıntılar". Bu iki sözcüğün yan yana gelişinden –özellikle de "Kalıntılar"dan– doğan güçlüklerim var. Paradoks'un baştan açıklanması, tebliğime yardımcı olabilir.

Başlık, Berdel, Kız-Kaçırma, Kuma ve Amca-Kızı ile Amca-Oğlu Evliliği, eş seçimine ve dolayısıyla aileye ilişkin geleneklerimizdendir. Tebliğin tutarlılığı ve bütünlüğü açısından, kan davası konusunu dışarda bırakıp, Amca-Kızı Amca-Oğlu evliliği sorununa değinmeye çalışacağım.

Aileye ilişkin bu tür konu ve kurumları, toplumsal/kültürel değişim sürecinin "**Kalıntıları**" olarak ele almak yanlış değildir. Ancak "geleneklerin kalıntılarından" söz etmek her zaman rahat/kolay değildir. Kurum, yapı, değer ve töre yaşıyorsa gelenektir, bir işlevi vardır; onu beğenmeyebiliriz ama kalıntı (tortu, **residue**) diyemeyiz. Tortu ise, işlevlerini büyük ölçüde yitirmiştir, halâ gelenek sayılması tartışmalıdır.

Semantik güçlük, çağdaş sosyal bilimcilerin geliştirdiği fonksiyon ve **dysfonksiyon** kavramlarından kaynaklanıyor sanırım.

Popüler "fonksiyon" sözcüğüne karşılık, **disfonksiyon** sözcüğü dilimizde yeterince kullanılmadığı için, kavramı bazı örneklerle açıklamaya ve kalıntılarla ilişkisini kurmaya çalışayım.

- Dizastiya* : Duyu organlarımızın eksikliği değil, duyarsızlıktır.
Dizanteri : Kalınbarsağın eksikliği değil, iltihabıdır.
Dizoreksia : Açlık değil, iştahsızlıktır.
Dizpepsiya : Yememek değil, hazımsızlıktır.
Dizfaciya : Yutmamak değil, yutkunamamaktır.
Dizfonia : Konuşmamak değil, konuşamamaktır.
Dizuriya : İdrarını tutmak değil, yapamamaktır.
Öyleyse *Dizfonksiyon* : Fonksiyonsuzluk (işlevsizlik) değil, işlev yetmezliğidir.

(*) Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi.

İşlevini yerine getirememektir. Kalıntılardan söz ettiğimiz zaman, "işlevini yerine getiremeyen" demek istiyoruz. Kavramsal güçlük de burada başlıyor. **Başlık, Berdel, Kız-Kaçırma, Kuma ve Amca-Kızı evliliği**, işlevlerini yitirmiş ya da yitirmekte olan (yani dizfonksiyonel) **gelenekler** midir?

Başka bir deyişle, eğer işlevlerini yitirmiş (dizfonksiyonel) iseler neden halâ gelenek diyoruz; yaşıyorlarsa, işlevleri nedir? Gelenekse neden kalıntı; kalıntıysa neden halâ gelenek?

Bilimsel ve biraz da kişisel bir görüş olarak, sözkonusu geleneklerin "kalıntı" olmadığını savunmaya çalışacağım. Belki de benden beklenenin tersini deneyerek işimi yapmış olacağım. Ancak bu "anti" yaklaşımın çözümcü yönellik, işlevsel bazı ipuçları/önergeler içerdiğini düşünüyorum.

Başlık Parası

Evlenmek isteyen erkeğin (veya erkek ailesinin), kız ailesine ödediği para ve hediyeler iki türlü olabilir:

a) "Yüzgörümlüğü" ve "düğün hediyesi" olarak doğrudan geline verilen veya aileye yapılan yatırımlar, ailelerin onur ve itibarını artırır.

b) Başlık ve gelin parası ile yapılan alışverişlerin ise, ilkel, onur kırıcı, insan haklarına aykırı bir satış olduğu inancı (söylencesi) yaygındır...

Babasoylu ve babaerkil toplumlarda yeni aileler gelin (kadın) alışverişi yöntemiyle kurulduğuna göre, ilişki karşılıklıdır ve karşılıklı (**resiprok**) olmak zorundadır. Aileler gelin alışverişi ile kazandıklarını öderler; verdiklerini geri alırlar. Toplum ve aileler açısından eşit, denk ve meşru olan bu durum, kadın hakları açısından bazı sorunlar yaratabilir. Teorik olarak,

a) İstenen başlık yüksek tutulduğu için, gelin adayı bir süre evde kalabilir.

b) Düşük başlık ödendiği için, aile veya gelin, alışverişin ucuza kapatıldığını düşünebilir.

Uygulamalı araştırmalar, aile ve kişilerin, bu konularda son derece akılcı ve gerçekçi davrandığını, kimsenin bu yüzden evde kalmadığını ve kural olarak herkesin değerini bulduğunu, aile ve bireylerin çoğu zaman pazarlıkta anlaşılıp uzlaştığını gösteriyor.

İster mal (hayvan), ister drahoma (çeyiz) veya çeyiz parası olarak öden-sin, başlık, medeni kanunun işlemediği yer ve yörelerde, evlilik (aile) kurumunun sosyal/ekonomik güvencesidir. Boşanmayı güçleştirir. Kız baba evine dönmeye kalkarsa, güvencenin (başlığın) geri ödenmesi gerekir. Erkek, yeneden evlenmeye kalkarsa, başlığı bir kez daha bulup ödemek zorunda kalır. Kız ailesi, dönüş kapısını kapalı tutar. Kadın da, kocanın iki kaşığı varsa birisini kırar, kuma gelmesin diye.

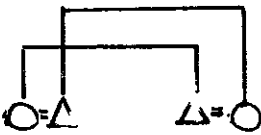
Medeni Kanun uygulaması yaygınlaştığı ve Belediye nikahı yapıldığı takdirde, Başlık rayiçlerinin düştüğü hatta başlıktan tamamen vazgeçildiği görülmüştür. Ancak, yapısal değişikliğin, Batı bölgelerinden Doguya, kentsel

yerleşmelerden kırsal yerleşmelere doğru gerçekleşmesi, işlevsel (etkili) çözümün, ailelerin sosyo-ekonomik durumu ve kadının laik eğitim düzeyi, ve çalışma (meslek) koşulları ile yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Sosyal-ekonomik ve kültürel ve eğitimsel düzey geliştirilmeden girilen yasa ve yasak uygulamaları ise etkili görünmemektedir. Buna karşılık, TRT Ankara Radyosu'nca yürütülen bir "Aile Sorunları Dizisi"nin, Ege, Marmara, ve öteki kıyı yörelerimizde ve kent merkezlerinde etkili olduğu görülmüştür.

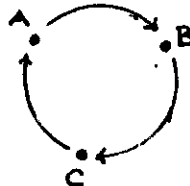
Özetle, **başlık** bir "kalıntı gelenek" değil, bazı yöre ve kesimlerde işlevini sürdüren bir gelenek olarak yaşamaktadır. Yapısal değişimlerden dolayı azalmakla birlikte işlevini (yaşamını) sürdürecektir.

Berdel, Barter veya Parasız Takas

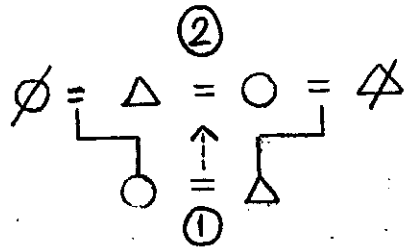
Eğer başlık usûlü evlilik para ile yapılan bir alışveriş ise (Ver parayı al (karıyı) gelini); **Berdel** veya **Barter** usûlü evlilik, para-öncesi dönemlerden kalma, parasız bir takas, aynı değiş-tokuş'tur. Ver gelini, al gelini. Belki biraz daha hakça, eşit ve insani bir çözüm; insana karşı, mal veya para değil, İNSAN! İnsanca güvenceye karşı, insanla güvence. En değerli varlığa karşı, yine en değerlisi! Başlıktaki, mal ve para karşılığı verilmek (satılmak) sakıncasına yol açmıyor. Buradaki tek sorun, değiş-tokuşa giren bir çiftin gönüllü ve razı olduğu varsayılırsa, öteki çiftin arzu etmedikleri halde, yakınları (kardeşleri) tarafından evlenmeye zorlanmaları olasılığıdır. Ağabeyin evlenbilmesi için, kızkardeşin istemediği bir eş adayına peki demek zorunda kalması gibi. Almak için vermek, verebilmek için almak; yapısal antropolojinin karşılıklılık (**resiprosite**) ilkesine tümünden uygun olduğu gibi, kurulan aileler arasında hem kan (kardeşlik) hem de hısımlık dayanışması (gelin-görümce ve yenge; kayın biraderler ve enişte yeğen) kurulmaktadır. İbrahim Yasa'nın bulup adlandırdığı "Taygeldi Ailesi" (Kız ile erkek evlendikten sonra dul ana ve babaların evlenmesi) Türk usulü bir **Berdel** çeşitlemesidir.

Berdel
(İkili)
Şekil: 1

Üçlü Berdel
(Dış evliliğin ilk aşaması)
Şekil: 2

"Tay geldi"
Şekil: 3

Eğer, ikili **Berdel**, tek sayıdaki ailelerden birini açıkta bırakıyorsa, üçlü değiş tokuş **ekzogamiye** gider

Kızkaçırma

Ailelerarası anlaşma yoluyla eş seçilmesi yöntemi çalışmıyorsa, kaçma/kaçırma yoluyla emrivaki evliliğe başvurulur. "Kızkaçırma" deyimi doğru değildir. Kız da, kendi isteği ile kaçır, otura-kalır, veya bohçasını hazırlayıp kaçırılmayı bekler. Bekâretin önemli ve evliliğin evrensel olduğu geleneksel toplumlarda, kaçma dönüşü olmayan bir sosyal sigortadır. Başlık töresini, Berdel'siz çığneyen, kesin bir çözüm! Törelere çığnemenin cezası evlilik olduğu için, en kestirme yoldan amaca varıyor. Duygusal tepkiler yatıştıktan sonra, ilk torunun dünyaya gelmesi ile hısımlık-dünürlük ilişkileri düzeliyor. Geçmiş unutuluyor.

Arada bir gazetelerde çıkan:

"Evlendik mutluyuz,

Dostlara duyururuz.

Sevim - Turgay"

türü ilânlar, kaçma/kaçırma yoluyla evlenmenin çağdaş ve kentsel bir biçimidir. Ailelerin karşı koymasına rağmen gerçekleşen evliliktir. Nikah, temelde bir rıza (razı olma) olduğuna göre, her evlilik belli bir ölçüde, kaçma ya da kaçırılma değil midir?

Kuma

Kuma, evli erkeğin karısının üstüne yeniden evlenmesi, çok karılı bir poligamidir. Dişi/Erkek cinsiyet oranı birbirine, doğal ve evrensel olarak eşit veya denk olduğu için, fazla eş son derece sınırlıdır. Kuma, açıkta (eşsiz) kalmış kadınların, paylaşılması değil yeniden **dağıtımı**'dır. Aslında, birden fazla kadın, tek bir erkeği **paylaşmaktadır!**

Kadın fazlalığına yol açan doğal ve kültürel olaylardan sonra **kuma**'lığın yaygınlaştığı görülür:

- Uzun, kanlı, (erkek-işi) savaşlardan sonra,
- İç ve dış göçlerin son aşamalarında (göçler, fiili ayrılıklara yol açıyorsa),
- Ortalama ömür beklentisinin 50-55 üstüne çıktığı toplumlarda (erkeklerin erken ölmesiyle),
- Sosyal hareketliliğin ivme kazandığı dönemlerde. (yine göçlere bağlı olarak),

Evlenecek erkek sayısının görece azalır, kadın sayısının çoğaldığı yer ve zamanlarda, **kuma**, sağlıklı ve etkili bir yeniden dağıtım (**redistribution**) kurumdur. Ailenin varlığını tehdit eden fazlayı, aileye katar. Ekonomik gücü temsil eden erkekler daha hakça paylaşılır. Batı toplumlarının tam

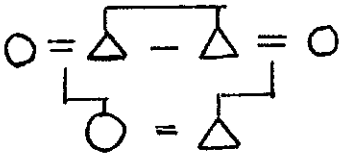
meşrulaştırmaya bile yaygınlaştırdığı ve kurumlaştırdığı "metres" de bir tür kumalık'tır, denebilir.

Amca-Kızı Evliliği (FBD)

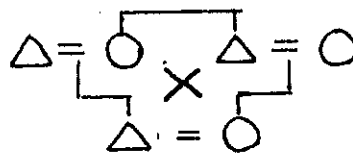
Ülkemizde yakın akraba evliliği olarak bilinen ve yalnızca sağlık yönünden (genetik) sakıncaları üzerinde durulan (konuşulan) Amca-Kızı Amca-Oğlu evliliği, yukarıda sayıp özetlediklerimizden çok daha önemli, öncelikli (âcil) ve yaygın bir toplum sorunudur.

Toplumumuzdaki evliliklerin yaklaşık yüzde otuzu (üçte biri) yakın akrabalar arasında yakın akraba evliliklerinin yüzde otuzu ise Amca-Kızı, Amca-Oğlu arasında olmaktadır. Özetle, ülkemizdeki evliliklerin (% 30 × % 30 =) yüzde 9 ile 10'u Amca-Kızı Amca-Oğlu evliliği sınıfına girmektedir. Usul, doğuya gidildikçe, (**preferred**) tercihli olmaktan çıkıp, (**prescribed**) veya emredici güç kazanmakta (töreleşmektedir).

Kuzey Afrika, Lübnan, Suriye ve Türkiye gibi ülkelerde görülen bu tür evlilik, nadir bir iç-evliliktir (**endogami**). Nedenleri araştırılmakta fakat çok iyi anlaşılmamaktadır. Özellikle de, çapraz Kuzen (Dayı-Kızı veya Hala Kızı) evliliklerinin yaygınlığına karşılık, Amca-Kızı ve Teyze-kızı evliliklerinin azlığı (bazı toplumlarda çokluğu) araştırmacıların ilgisini çekmiştir. (Altuntek Tezi).

A. Paralel Kuzen evliliği
Neden az?
Şekil: 4

B. Çapraz Kuzen evliliği
Neden yaygın?
Şekil: 5

Antropologlar, çapraz-kuzen evliliğini (B) dış-evliliğe (ekzogamiye) giden bir yol, cemaatten cemiyete geçiş (büyüme) süreci olarak görmektedir. Ülkemizin, toplumsal açıdan çağdaşlaşması, Amca-kızı evliliklerinin azalmasına bağlı görünmektedir.

Sonuç: Özet

Başlık, Berdel, Kız Kaçırma, ve Kuma usulü evlilikler, cemaat/aşiret düzeyindeki toplulukların geleneğidir. Amca-Kızı evliliği de bu türdendir. Sorunların yapısal çözümü, cemaat/aşiretin geniş toplumla bütünleşmesi (uluslaşması) yani iç evlilikten dış evliliğe geçmesiyle gerçekleşmektedir.

Medeni Kanun uygulaması, gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Kadın haklarının işlerlik kazanması için eğitimde, çalışmada ve günlük hayatta fırsat eşitliğinin ve laikliğin sağlanması zorunludur.

Sözün hukuka geldiği bu noktada, şöyle bağlayayım:

Söz konusu eş-seçme/evlilik biçimleri bazı topluluklarda kalıntı (**diz-fonksiyonel**) değildir; ancak çağdaş toplum açısından **fonksiyonel** (işlevsel) de sayılmazlar.

KAYNAKLAR

- ALTUNTEK, N. Serpil. "Van Yöresinde Amca Kızı-Oğlu Evliliği: Yapısal-İşlevsel bir İnceleme" (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara (HÜ), 1989, s. 266-310
- BALAMAN, A.R. *Akrabalık, Evlilik ve Türleri* İzmir (1982).
- GÜVENÇ, B. "Akarabalık, Soy İlişkileri ve Evlilik" *İnsan ve Kültür*, Remzi 1985.
- LEVİ-STRAUSS, C. "Aile". Rapport ve Wright (Eds), *Anthropology*. S. 142-70. N.Y.: Washington sq. Press (1968).
- LEVI-STRAUSS, *Structural Anthropology*, N.Y. Anchor. *Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press (1969-1949).
- LEVI-STRAUSS, *Elementary Structures of Kinship*, Boston, Beacon Press (1969-1949).